

УДК 271.2 (477)
DOI: 10.17721/sophia.2023.21.15

О. В. Сарапін, канд. філос. наук, доц.
ORCID: 0000-0001-9339-2338

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОРІВНЯННЯ СТАВЛЕННЯ ДО ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ

Проаналізовано антивоєнну риторику предстоятелів Української православної церкви (УПЦ) та Православної церкви України (ПЦУ). Наведено популярні в ЗМІ приклади негативного сприйняття УПЦ і позитивного сприйняття ПЦУ в їхньому ставленні до війни. Проведено верифікацію подібних рецепцій завдяки важливим положенням соціальних доктрин УПЦ та ПЦУ, а саме: "Основи соціальної концепції Української Православної Церкви" і "За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви". Розкрито особливості ставлення предстоятелів УПЦ та ПЦУ до агресії Росії проти України. Докладно з'ясовано питання мотивації тих звернень очільників обох Церков, у яких проявляються особливості їхнього ставлення до російсько-української війни. Наведено приклади акцій священнослужителів УПЦ та ПЦУ, які розглядаються у перспективі радикалізації офіційних позицій обох церков. Узагальнено подібність офіційних позицій УПЦ і ПЦУ в їхньому ставленні до війни як до зла і насильства, однак на основі аналізу їхньої антивоєнної риторики вказано на проблематичність сприйняття ними війни як абсурду.

Ключові слова: війна, Українська православна церква (УПЦ), Православна церква України (ПЦУ), митрополит Онуфрій, митрополит Епіфаній, "Основи соціальної концепції УПЦ", "За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви".

1. У сучасному вітчизняному медіапросторі і в заявах деяких релігієзнавців з'являються закиди в бік кліриків Української православної церкви (УПЦ), які начебто грають на руку агресору, і навіть вдаються до прихованого виправдання війни. Для прикладу, журналіст Р. Шовкошитний вважає, що "більша частина відповідальності за початок війни між Україною і Росією лежить на Українській православній церкві (Московському патріархаті)" [4]. Інший приклад – релігієзнавець В. Єленський в одному інтерв'ю стверджував: "... країні є понад 12 тисяч парафій, які перебувають у підпорядкуванні московського центру, очільники якого відкрито підтримують війну проти нашої держави" [8]. З іншого боку, багато публікацій у ЗМІ переповнені демонстрацією прикладів антивоєнної риторики предстоятеля Православної Церкви України та її архієреїв. Інакше кажучи, у дискурсах сучасної України помітні спроби негативного сприйняття УПЦ і позитивного сприйняття ПЦУ в їхньому ставленні до війни. Чи варто вдаватися до чорно-білого висвітлення цієї проблеми?

2. Передусім слід зважати на факти відвертої антивоєнної риторики, властивої архієреям УПЦ. Саме такою була мотивація їхнього демаршу в парламенті 8 травня 2015 р. з приводу відмови вставати під час оголошеної хвилини мовчання на честь загиблих українських воїнів на Донбасі. В оприлюдненому на сайті офіційному коментарі УПЦ подібний демарш пояснювався вимогою до влади припинити ескалацію на Сході, оскільки "... не може бути виправдання підживлюванню вогню війни, який майже щодня забирає життя не лише військових, але й беззахисних" [11]. Однак через рік предстоятель УПЦ заговорив вже про дієвість "справедливої війни", в основі якої полягає патріотизм. Точніше, 24 серпня 2016 р. митрополит Онуфрій у святковому привітанні народу України з Днем Незалежності назвав справжніми патріотами "воїнів, які захищають нашу Батьківщину" [6].

3. Своє ставлення до війни УПЦ та ПЦУ зазвичай узгоджують з положеннями відповідних соціальних доктрин. З одного боку, йдеться про документ "Основи соціальної концепції УПЦ", ухвалений Архієрейським собором УПЦ у вересні 2002 р. З іншого боку, вартий уваги документ "За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви", утверджений Синодом

Константинопольського патріархату у січні 2020 року. У першому з них декларується: "Війна є фізичним проявом прихованої духовної недуги людства – братовбивчої ненависті... Війна є злом. Причина його, як і зла в людині взагалі, – гріховне зловживання богоданою свободою..." [9, с. 34]. Отже, війна трактується в моральних категоріях як прояв братовбивчої ненависті і як прояв зла.

У § 42 концепції "За життя світу" сказано: "... насильство, особливо коли воно організоване в масовому масштабі й набуває вигляду війни між народами або країнами, є найжахливішим проявом панування гріха та смерті..." [5]. У такому разі війна сприймається у її соціальному ракурсі як продукт насильства. Причому деталізація ідентифікації війни зазнає своєрідної онтологізації у вигляді жахливого прояву гріха та смерті.

4. Сприйняття війни у моральній площині змушує УПЦ дотримуватися "теорії справедливої війни", обґрунтуванням якої є євангельська сентенція: "Усі, хто візьме меч, від меча і загинуть" (Мф. 26, 52). Відповідно, в "Основах соціальної концепції УПЦ" стверджується про необхідність визначити моральні межі війни і про три основні засади "моральної правди" у міжнародних відносинах "любов до своїх ближніх, до свого народу і Вітчизни" [9, с. 35].

Натомість, ПЦУ згідно з положеннями концепції "За життя світу" повинна відкидати можливість "справедливої війни", оскільки в цьому тексті подібна теорія проголошується неприйнятною для православного світу. Зокрема, у § 46 сказано: "Православна Церква ніколи не розробляла жодної "теорії справедливої війни", що прагнула б заздальгідь, на основі певних абстрактних принципів, виправдати й морально схвалити застосування державою насильства в разі дотримання низки загальних критеріїв" [5]. Інакше кажучи, тенденція, що полягає в онтологізації війни, не припускає усяляких спроб морального виправдання насильства.

5. Тепер, яким є статус війни у соціальних доктринах Церков? Для УПЦ війна є "хоча й небажаним, але вимушеним засобом" [9, с. 34]. Тому Церква не забороняє вірянам брати участь у бойових діях за умови, "якщо йдеться про захист ближніх і відновлення порушеної справедливості" [9, с. 34]. Натомість ПЦУ відповідно до декларацій доктрини "За життя світу" повинна сприймати війну як "трагічну реальність того, що гріх

іноді вимагає болісного вибору поміж потуранням насильству та застосуванням сили з метою покласти йому край" [5]. Однак у документі наголошується на несприйнятті послідовного паціфізму й обмовляється про можливу участь вірян у війні. Щоправда, православний християнин "... з морального погляду не повинен вважати своїм обов'язком участь у діях, які, на його переконання, суперечать правді та заповідям Євангелія" [5]. У будь-якому разі в питанні сприйняття війни доктрина "За життя світу" видається більш стриманою і поміркованою.

6. У ставленні до агресії РФ проти України обидві церкви однакові в її несприйнятті. Відмінність між ними проявляється в мотивації подібного несприйняття та ідентифікації нинішньої війни. У зверненні митрополита Онуфрія до громадян України та вірних від 24 лютого помітним є заклики до "поширеної покаянної молитви за Україну, за наше військо і наш народ". Також предстоятель УПЦ звернувся до президента Росії з проханням "негайно припинити братовбивчу війну" [6]. Власне, війну між народами, котрі "вийшли із Дніпровської купелі хрещення", він назвав "повторенням Каїнового гріха, який із заздрості вбив свого рідного брата" [6]. Для предстоятеля УПЦ така війна "не має виправдання ні у Бога, ні у людей" [6]. Інакше кажучи, емоційно-схвильоване і водночас рішуче звернення митрополита Онуфрія вмотивоване потребою церковного засудження агресивної війни. Помітними є моралізаторські інвективи з посиланнями на хрестоматійні біблійні сентенції. Відчувається навіть, що митрополит Онуфрій спантелечений таким перебігом подій. Варто при цьому зауважити, що його звернення не було чимось на кшталт змушеної необхідності або демонстрацією мімікрії, або ж відповіддю на патову ситуацію, у якій опинилася Церква. У будь-якому разі офіційна позиція УПЦ з приводу війни цілком очевидна. Її підтвердженням стає рішення Собору УПЦ (27 травня 2022 року) про засудження війни як порушення Божої заповіді "Не вбивай!" (Вих. 20:13).

Натомість митрополит Епіфаній у своєму зверненні від 24 лютого засудив "неспровокований, підступний, цинічний напад Росії та Білорусі на Україну" і, відповідно, закликав "дати відсіч ворогу, захистити рідну землю, наше майбутнє і майбутнє нових поколінь від тиранії, яку агресор прагне принести на своїх штиках" [7]. Причому він звернувся не до президента Росії, а до міжнародної спільноти і до всіх релігійних лідерів світу, закликаючи їх "підтримати Україну, змусити Росію та Білорусь негайно припинити агресію" [7]. Між іншим, митрополит Епіфаній назвав агресорів "вбивцями і злочинцями", котрі такими є "за законом Божим і законами людськими". Також варта уваги його віра в те, що "...насилля і зброя, які беззаконно спрямовуються нині проти нас, обернуться гнівом Божим і мечем проти агресора" [7]. Тим самим митрополит Епіфаній виявляє схильність до культивування ідеї справедливої війни, можливість якої ставиться під сумнів у доктрині "За життя світу". Звісно, що його інвективи в бік агресора видаються непримиренними, емоційно-збудженими і певною мірою оптимістичними. Також у своєму зверненні він сподівається на промисел Божий і перемогу правди. У будь-якому разі варто стверджувати про відданість митрополита Епіфанія ідеї своєрідного державного патріотизму. Точніше, у нього церковне засудження поєднується з демонстративним патріотизмом громадянина, котрий опікується відстоюванням інтересів

України. Подібний синтез вмотивований неодноразовими деклараціями митрополита Епіфанія про ПЦУ як "державницьку Церкву". Ідеться про те, що вірні ПЦУ як "громадяни України та патріоти відстоюють свободу, незалежність, суверенітет і територіальну цілісність нашої країни" [3, с. 21].

7. Антивоєнна риторика очільників УПЦ та ПЦУ підкріплюється тими акціями їхніх священнослужителів, у яких ідеться про покарання патріарха Кирила, котрий благословив агресію РФ проти України. З одного боку, згадаю про звернення духовенства УПЦ до предстоятелів Східних церков щодо притягнення патріарха Кирила до міжнародного церковного трибуналу, яке підписали близько 400 священників (за даними на початок жовтня 2022 р.). Ініціатором цього звернення був священник з Дніпропетровщини Андрій Пінчук. З іншого боку, варте уваги схвалення Священним Синодом ПЦУ листа до Вселенського Патріарха із закликом засудити предстоятеля РПЦ як "проповідника "русского мира" і позбавити його права на патріарший престол.

8. Антивоєнні акції священнослужителів обох Церков є свідченнями позиції несприйняття радикального насильства у вигляді відвертої агресії з боку путінської Росії. Звісно, що на тимчасово окупованих територіях мали місце прояви легководухості, відвертого конформізму і колабораціонізму з боку деяких священнослужителів УПЦ. Однак подібні прояви не узгоджуються з офіційною позицією УПЦ, в основі якої полягає засудження "братовбивчої війни". Окрім того, більшість священників УПЦ, не кажучи про вірян, надавали посилену допомогу ЗСУ, і тому не заслуговують навішування ярликів "вороги" та "колабораціоністи" через їхню традиційну церковну ідентичність. Тому вважаю неприпустимими будь-які акції, і навіть декларації, спрямовані на ескалацію проти вірян та кліриків УПЦ, котрі фактично призводять до розпалювання релігійної ворожнечі і, врешті, виявляються загрозою національній безпеці. Подібні акції, направлені на усунення УПЦ з конфесійного поля України, здатні спричинити хіба що ефект оманливої локальної і короткочасної перемоги над усім, що має хоча б наближений стосунок до чогось російського. У зв'язку із цим згадується емоційно-схвильоване зізнання одного з персонажів роману Еріха Марії Ремарка "Повернення": "Клята війна, вона навчила нас брати й бачити лише те, що відбувається тут і зараз" [10, с. 399].

9. Отже, у сприйнятті війни як зла і насильства позиції УПЦ та ПЦУ багато в чому збігаються. Однак все-таки преваляють її оцінки як морального, і навіть онтологічного, негативу. Принаймні дискурси богословів, котрі представляють обидві Церкви, звично обмежуються спробами вираження жальливих і злоскісних характеристик війни. Звісно, що лунають заклики про необхідність її припинення. Утім сучасна війна, що відбувається на теренах України, зводиться не тільки до демонстрації стратегій і тактик ведення бойових дій та їхніх наслідків. Вона зазнає семантичного зсуву в бік навмисних терористичних акцій агресора, направлених проти цивільного населення. Тим самим війна перетворюється на різновид абсурду. Все ж таки варто погодитись зі слухними зауваженнями М. Бердяєва, який стверджував: "...війна не має смислу, не може бути явищем смислу, війна є безглуздою, є наругою над смислом, в ній діють ірраціональні та фатальні сили. Єдиною метою війни є перемога над ворогом" [1, с. 14]. Давайте тоді наближати перемогу, а не вдаватися до тих нерозсудливих акцій, котрі її віддаляють.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н. Война и эсхатология // Путь. № 61 (октябрь 1939 – март 1940). С. 3–14.
2. Виступ митрополита Онуфрія довів Москву до істерики. URL: <https://glavcom.ua/news/vistup-mitropolita-onufriya-doviv-moskvu-do-isteriki--368913.html>.
3. Доповідь Митрополита Київського і всієї України Епіфанія // Укр. церковний вісн. Помісна Церква, 2020. № 12(16). С. 12–23.
4. Журналіст: величезна кількість попів УПЦ МП на Донбасі брала участь у катуванні полонених. URL: <https://www.unian.ua/politics/10300482-zhurnalist-velichezna-kilkist-popiv-upc-mp-na-donbasi-brala-uchast-u-katuvanni-poloneni.html>.
5. За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви. URL: https://risu.ua/za-zhittya-svitu-na-shlyahu-do-socialnogo-etosu-pravoslavnoji-cerkvi_n103522.
6. Звернення Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Онуфрія до вірних та до громадян України. URL: <https://news.church.ua/2022/02/24/zvernennya-blazhennishogo-mitropolita-kijivskogo-vsijeji-ukrajini-onufriya-vmix-ta-gromadyan-ukrajini/>.
7. Звернення Митрополита Епіфанія з приводу нападу на Україну. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zvernennya-myropolita-epifaniya-z-pryvodu-napadu-na-ukrayinu/>.
8. Ліскович М. З УПЦ (МП) треба щось вирішувати, а не чекати "ініціативи з місць". URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3477171-z-upc-mp-treba-sos-virusuvati-a-ne-cekati-iniciativi-z-misc.html>.
9. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. К. : Інформ.-вид. центр УПЦ, 2002. 80 с.
10. Ремарк Е. М. На західному фронті без змін. Повернення. Три товариші / Пер. з нім. К. Гловацької, Н. Сняданко, М. Дятленко, А. Плюто. Харків : Кн. клуб "Клуб сімейного дозвілля", 2014. 912 с.
11. Щодо відвідування Блаженнішим Митрополитом Онуфрієм урочистого засідання Верховної Ради України // Українська Православна Церква, 2015. URL: <http://news.church.ua/2015/05/08/shhodo-vidviduvannya-blazhennishimmitropolitom-onufrijem-urochistogo-zasidannya-verhovnoji-radi-ukrajini-8-travnja-2015-roku/>.

References

1. Berdyayev N. Vojna i eskhatologia // Put'. № 61 (octiabr 1939 – mart 1940). S. 3–14.
2. Vistup mitropolita Onufriy doviv Moskvu do isteriki. URL: <https://glavcom.ua/news/vistup-mitropolita-onufriya-doviv-moskvu-do-isteriki--368913.html>.
3. Dopovid' mitropolita Kijivskogo i vsijeji Ukraini Epifaniya // Pomisna Tserkva. Ukrainskiy tserkovnij visnik, 2020. № 1 (16). S. 12–23.
4. Zhurnalist: velichezna kilkist popiv UPC MP na Donbasi brala uchast u katuvanni poloneni. URL: <https://www.unian.ua/politics/10300482-zhurnalist-velichezna-kilkist-popiv-upc-mp-na-donbasi-brala-uchast-u-katuvanni-poloneni.html>.
5. Za zhittya svitu. Na shlyahu do socialnogo etosu Pravoslavnoji Tserkvi. URL: https://risu.ua/za-zhittya-svitu-na-shlyahu-do-socialnogo-etosu-pravoslavnoji-cerkvi_n103522.
6. Zvernennya Blazhennishogo mitropolita Kijivskogo i vsijeji Ukraini Onufriya do vmix ta gromadyan Ukraini (+video). URL: <https://news.church.ua/2022/02/24/zvernennya-blazhennishogo-mitropolita-kijivskogo-vsijeji-ukrajini-onufriya-vmix-ta-gromadyan-ukrajini/>.
7. Zvernennya mitropolita Epifaniya z pryvodu napadu na Ukrainu. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zvernennya-myropolita-epifaniya-z-pryvodu-napadu-na-ukrayinu/>.
8. Liskovich M. Z UPC (MP) treba sos virusuvati a ne cekati iniciativi z misc. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3477171-z-upc-mp-treba-sos-virusuvati-a-ne-cekati-iniciativi-z-misc.html>.
9. Osnovi socialnoji konceptii Ukrayinskoji Pravoslavnoji Tserkvi. – K.: Inform.-vid. centr UPC, 2002. – 80 s.
10. Remark E.M. Na zahidnomu fronti bez zmin. Povernennya. Tri tovarisi / Per. z nim. K. Glovackoji, N. Sniadanko, M. Diatlenko, A. Pljuto. – Kharkiv: Knyjkovij Klub "Klub simejnogo dozvilla", 2014. – 912 s.
11. Shhodo vidviduvannya Blazhennishim mitropolitom Onufrijem urochistogo zasidannya verhovnoji radi Ukraini // Ukrayinska Pravoslavna Tserkva. – 2015. – Rejim dostupu: <http://news.church.ua/2015/05/08/shhodo-vidviduvannya-blazhennishimmitropolitom-onufrijem-urochistogo-zasidannya-verhovnoji-radi-ukrajini-8-travnja-2015-roku/>.

Надійшла до редколегії 15.12.22

Alexander Sarapin, PhD (Philos.), Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

COMPARISON OF THE ATTITUDE TOWARDS THE WAR OF UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH AND THE ORTHODOX CHURCH OF UKRAINE

The article offers an analysis of the anti-war rhetoric of the primates of the Ukrainian Orthodox Church and the Orthodox Church of Ukraine. The examples popular in the media of the negative perception of the Ukrainian Orthodox Church and, accordingly, the Orthodox Church of Ukraine in their attitude to the war are questioned. Verification of such receptions is carried out by analyzing the most important provisions of the social doctrines of the Ukrainian Orthodox Church and the Orthodox Church of Ukraine. We are talking about the "Basic Social Concept of the Ukrainian Orthodox Church" and "For the Life of the World. On the way to the social ethos of the Orthodox Church". It also reveals the features of the attitude of the primates of the Ukrainian Orthodox Church and the Orthodox Church of Ukraine to Russia's aggression against Ukraine. The issue of motivation of those appeals of the leaders of the Churches, in which the features of their attitude to the current Russian-Ukrainian war are revealed, is clarified in detail. Examples of the actions of the clergy of the Ukrainian Orthodox Church and the Orthodox Church of Ukraine are given, which are considered in the perspective of radicalization of the official positions of both Churches. It is generalized about the similarity of the official positions of the Ukrainian Orthodox Church and the Orthodox Church of Ukraine in their attitude to the war as to evil and violence. However, based on the analysis of the anti-war rhetoric of the primates of the Ukrainian Orthodox Church and the Orthodox Church of Ukraine, it is argued that it is problematic perception of war by them as absurd.

Keywords: war, Ukrainian Orthodox Church, Orthodox Church of Ukraine, Metropolitan Onufry, Metropolitan Epiphanius, "Basic Social Concept of the Ukrainian Orthodox Church", "For the Life of the World. On the way to the social ethos of the Orthodox Church".